

HARANGOZÓ IMRE

ADALÉKOK A MOLDAI MAGYAROK EREDETÉNEK, KULTÚRÁJÁNAK ÉS NÉPI EMLÉKEZETÉNEK KUTATÁSÁHOZ

A moldvai csángók eredetének, származásának, a népi emlékezetben megőrzött eredetudatának, valamint etnikai hovatartozásának kérdése már igen régen foglalkoztatja mind a román mind pedig a magyar közvéleményt. Magyar részről ezt az érdeklődést a moldvai magyarság létének időről-időre megújuló fölfedezése, illetve újra-fölfedezése és a népcsoport kultúrájának archaikus mivolta, továbbá a csángók létének abszurditása s az ebből fakadó romantika élteti. Bizonyára a magyarság rokonalanságának, magára maradottságának is szerepe van ebben, a harminc-negyen évenként megújuló fölismerésben. Vannak ugyan – hivatalosan is ajánlott – nyelvrokonaink (lásd a finnugor népeket), akikkel azonban az átlagos magyar sem nyelvi sem pedig lelki kapcsolatot nem vél fölfedezni. Vannak kulturális értelemben vett rokonaink is (lásd elsősorban Közép és Belső Ázsia török népeit), akik a távoli és számunkra nem éppen barátságos Kelet lakói, így a napi kapcsolat velük sem lehetséges. Itt élnek azonban karnyújtásnyira, a földrajzi közelség ellenére is oly távolinak tűnő romániai tartományban, Moldvában a csángók, akik még a magyar nyelvet is többé-kevésbé beszélnek.

Mindezt figyelembe véve, a művelt magyar közgondolkodás sohasem kérdőjelezte meg a moldvai csángók magyar mivoltát. Példának először is idézzük XIX. század jeles református gondolkodóját, Szász Károly (1829–1905) polihisztor püspököt, aki 1860-ban, szilveszteri prédikációjában mondta el a következőket: *“Míg a Lybanon városai és falvai lángolnak s lakóik vérbe fúlva vesznek el, – lassúbb, de szintoly bizonyos halál, – s még szörnyebb, mert erkölcsi halál készül hazánk délkeleti végein meglepni rokon szomszédainkat. Az Erdéllyel szomszédos s török védőrség alatt álló Moldva – és Oláhország termékeny síkjain, le a Dumáig, el a Prútig szélszórva számos magyar lakik, vérünkbeli való vér, csontunkból való csont. Azok, kiket Csángó – magyarok neve alatt ismerünk, kik a hagyomány régiségében elvesző időkben szakadtak ki közülünk s bár nemzeti ruhájukat s szokásaikat elvesztették is, megőrizték nyelvünket és dalainkat, népes falvakban, tömött telepeken élnek, egyházilag jól rendezvék s vallásukra nézve római katolikusok.”*¹

Vegyük sorra az idézett prédikáció legfontosabb kitételeit:

– *Moldva magyar lakóinak nyelvi veszélyeztetettsége*, melyet Szász Károly erkölcsi halálnak tekint. Pedig ekkor, az 1859-es moldvai népszámlálás adatai szerint a fejedelemség területén élő 52.811 katolikus túlnyomó többségének

anyanyelve magyar.² Ami különösen figyelemre méltó ebben az adatban, hogy a ma már (1999) szinte teljesen román nyelvű Román megyei katolikusság ekkor még egységes magyar nyelvű tömböt képez Román városától északra. Magyar nyelvhasználatuk egységesebb mint a Bákótól délre lévő fajtestvéreiké.

Szász Károly idézett prédikációja éppen akkor hangzott el, amikor a moldvai magyarság széles tömegei léptek az asszimilálódás útjára. E folyamat kiváltó okait érezhette meg, – minden bizonnyal a Moldvában szétszórta, a Szász-küti reformátusokat kivéve, jórészt a városokban élő református magyarok föl kutatására indult paptársainak beszámolója alapján –, a későbbi református püspök.

– *A magyar nyelv, így a magyar népesség lakóhelyét a mai csángók által is lakott területnél jóval nagyobb területen határozza meg Szász Károly.* Ez a tény, az idézett népszámlálási adatok helyességét erősíti.

– *A Moldvában élő magyarok elvesztették viseletük és szokásaik magyar jellegét.* Különösen a viselet elvesztésének jelzése szembeötlő, (Ugyanis a moldvai magyarok szokásaira, népi kultúrájára vonatkozó ismeretei minden magyarországi értelmiséginek hiányosak lehettek ebben az időben, hiszen azt még nem vizsgálta meg tüzetesen senki.) mert személyes székelyföldi tapasztalataim szerint ez a moldvai és gyimesi magyarság megítélésének egyik legfontosabb érve a hétköznapi gondolkodásban és beszédben. Nézzünk erre egy adatot, ami ugyan a gyimesi csángókra vonatkozik, de ez ebben a vonatkozásban nem vet fel lényegi különbséget.

*“Az 1950-es évek végén az országos hírvé gyimesközéplaki 100 tagú vegyes kórus Marosvásárhelyen szerepelt. A nagy izgalomban elfeledtek arról, hogy valakinek be kellene mutatnia a kórust. A sokat olvasott csángó mindenest, Antal János Pistit kérték meg erre. A kórus tagjai szépen gyimesi népviseletbe voltak öltözve, a férfiak patyolatfehér kieresztett ingbe, hímzett mejjesbundába, a nők színes kartonfejkendővel viseltek, izlésesen, de nem túldíszített inget és karincát. Ez volt a csángó népviselet, ami külsőleg, ha azt a be nem avatott szemével nézzük, hasonlít a moldvai román népi viselethez. Persze mások a színek, a szűk posztóharisnya inkább székely miniatűr, a színek is magyarosak, a hímek pedig nem túldíszítettek mint a moldvaiak. Éppen csak az inget eresztik ki, hordják szabadon. Dehát ismeretes, hogy az inget paraszti viseletben nagyon sok nemzetenél szabadon hordva kieresztették. Visszatérve a mi mindentudó csángóinkra, a következőképpen mutatta be a csoportot. Uraim! Mű vagyunk a gyimesi csángók. Nézzenek meg jól! Műnköt egyesek erősen szeretnek a szép beszédünkért. Mások pedig kedveltek a gúnyánkért, s erőst untak a beszédünkért. Na ezek vagyunk mű, gyimesi csángók...”*³

A kivetett aljú ing etnikai hovatartozás jelzéskénti értelmezése, úgy, hogy hordozóját románnak ill. elrománosodottnak tekintik ma általánosnak mondható a Székelyföldön, különösen annak keleti részén, Csíkban és Gyergyóban. S egyáltalán a csángó viselet jellegzetes darabjai – s itt most a gyimesi és moldvai magyar viseletet

egy csoportba tartozónak vehetjük –, a lepelszoknya, a karinca vagy katrinca, a bocskor, a már említett kivétel viselt hosszú ing, a széles bőrv, a dészűszjű, nem a legkedvezőbb megvilágítást ad a csángóknak a középszinten művelt, s a témát kevésbé ismerő magyar (székely) ember gondolkodásában. Ez a tény azért szomorú, mert hiányos nemzeti önismeretet takar, a nemzeti tudat hamis köntösébe burkolva. A csángó viselet eme sajátosságai ugyanis a régies székely viselettel azonos, de legalább is rokon vonásokat hordoznak. Erre már Haáz Ferenc Rezső 1929-ben föl-hívta a figyelmet.⁴ Legújabbban pedig Gazda Klára a viseleti elemek apró részleteit is bemutatva, példás aprólékossággal adatolva munkáját, új adalékokkal is szolgál ehhez a kérdéshez a székely népviseletet bemutató könyvében.⁵

Természetesen létezik az évszázadok óta egymás szomszédságában élő népek, jelen esetben a csángók és a románok viselete között interetnikus kapcsolat. De ezt kölcsönös és szerves folyamatként kell vizsgálnunk. Népünk kulturális és földrajzi okokból legelzártabb s épp ezért legarchaikusabb csoportjának viseletét nem vizsgálhatjuk előítéletekkel terhelve. E téren jelentős távlatok állnak a kutatás előtt, hiszen a legújabb számítógépes rendszerek lehetővé teszik, még a viseletváltás, ill. a kivetkőzés megkezdése előtt készült archív felvételek eddig elképzelhetetlenül részletes vizsgálatát és összehasonlítását.

– Szász Károly prédikációjának általunk idézett utolsó szakasza megállapítja, hogy *a moldvai magyarok nem vesztették még el nyelvüket és dalaikat*. Szerzőnk minden bizonnyal ismerte a Petrás Incze János által a moldvai Klézséről küldött jelentéseket és a jeles katolikus pap által lejegyzett népdal szövegeket.⁶ Ez azért fontos megállapítás, mert jól példázza, hogy ahol egy a helyi viszonyokat jól ismerő, a moldvai magyar néppel együtt élő és érző értelmiségi megjelenik eloszlik a homály, s általa valós képet kap a moldvai magyarok viszonyairól a művelt magyar közvélemény is. Talán ez ennek a prédikációnak a legfontosabb, máig ható tanulsága, s moldva magyar népének tragédiája is. A Jóisten áldja meg János páternek még az emlékét is, s adjon a lét és nemlét határán vergődő moldvai magyarságnak hozzá hasonló tehetséges, művelt, önfeláldozó, karizmatikus vezetőket!

A következő probléma amelyet fölvetettünk Moldva magyarságának eredetére vonatkozik. Különösen a moldvai magyarok közül kikerült, immár románná vált értelmiségnek buzgó törekvése, hogy a moldvai katolikusok magyar eredetét tagadják. Megpróbálják igazolni, hogy a moldvai magyarok tulajdonképpen elmagyarosodott románok.⁷ Ez a nézet, hasonlóan a korábban emlegetett székelyföldi téveszméhez, meglehetősen jól tartja magát a közepesen iskolázott, a magyar identitástól és nyelvtől már eltávolodott moldvai magyar fiatalság egyes rétegeiben.

Magyar részről, annak ellenére, hogy Lükő Gábor⁸ már 1936-ban néprajzi és nyelvi sajátosságok alapján markánsan különválasztotta a moldvai magyarság három meghatározó csoportját s fölvetette a különböző csoportok eltérő eredetének

lehetőségét, ez a kérdés máig nem nyerte el méltó helyét a kutatásban. Pedig igen fontos volna tüzetesebben foglalkozni ezzel, mert sorra bukkannak föl olyan adatok a moldvai magyarság eredetével kapcsolatban, amelyek megfelelő rendszerezésben jelentősen ányalhatnak az ebben a kérdésben kialakított – meglehetősen sematikus –, képünket.

Az első kevésbé ismert adalék, amelyre Gál Péter kollégánk hívta fel a figyelmünket. Sándor István 1791-ből származó közléséből való.⁹ Sándor István író, publicista (1756–1815) a Sokféle c. folyóirat szerkesztője írja, lapjának 1791-es első számában: *“Talán azok a sok Faluk, melyek Moldvába ’s Tulár Országban Magyarokkal, – kik most Tsangó Magyaroknak nevezik magukat –, tele vannak, onnan kerekedtek, hogy a kúnok IV. Béla Király alatt nem mindnyájan jöllek ki onnan Magyar Országba. Midőn sokat gondolkodtam rólma, honnan vették ezen Moldvai Magyarok a Tsangó nevet, eszembe juta, hogy Konstantinus Porphirogenitus a Patzinatziaikat, kiket az írók Magyar vörű népnek esmérnek, s kik valósággal az említett Konstantinustól Moldvát lakni mondaltak, Tsangároknak nevezik.*

Bello aulem inter Turcos et Pacinacilas, tunc temporis Cangar dictos, exorto Etc...”

Nem tulajdonítanánk nagyobb jelentőséget ennek a közlésnek, sőt tartalmát is a XVIII. század végének romantikus kitalációjának tekintenénk, ha nem akad kezünkbe ettől függetlenül két olyan írás, ami a fent leírtakkal teljes mértékig összecseng. Köhalmi Horváth Péter nádori alkapitány (1756–1829), a jászkunok első történetírója, közli a következőket 1823-ban megjelent könyvében:¹⁰

“A’ Kúnoknak ide Magyar Országba lett által költözések után Cumania Országának népe nagyon megfogyott: mind az állat még is ott sokan vesztég megmaradtak, melynek nyílán való jelei azon számos Magyar Helységek, melyek ott találhatnak, ezek kétségen kívül a’ Kún nemzetek ágazatiból, i. i. Kúnok, Palótzok, Uzok, Patzinatziták maradékiból állottak össze;” (59 old.)

Magyar országba be költözött Németek, Oláhok, Ráztok, és többek példái, hogy azok a’ magok nyelveket fenn tartották, és így ha a kúnok más nyelvet beszéltek volna, azt hasonlóan fenn tartották volna...” (35 old.) (...)

A Kúnok Magyar Hazában könnyen változhattak Magyarokká; mert értették a Magyar nyelvet, ha pedig a’ nélkül történt volna, annak valamely nyomának kellett volna maradni;” (40 old.)

Ezt a két, így egymás mellett már meglehetősen izgalmas adatot egészítette ki Olosz Katalin hallatlanul izgalmas előadása, majd az előadás nyomán közzétett írása,¹¹ amelyben Berzenczey László bujdosásának naplóját ismerteti. Berzenczey neves politikus, utazó (1820–1884) az 1848-as agyagfalvi gyűlés, majd székely felkelés kormánybiztosi rangú szervezője, vezetője. 1849 őszén Moldván keresztül Törökországba emigrál. Moldvában vándorcigányok mellé szegődve találkozik csángókkal, mint az az alábbi idézetből is kitűnik. Alakjának jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy nevét népdalok örökítették meg. A bujdosónapló Olosz

Katalin által közzétett részlete előtt álljon itt két strófa abból a székely történeti énekből amely Berzenczey alakját és szerepét is megörökítette. Ezt a zenei szépségén túl, történeti hitelességével is kitűnő népdalt 1941-ben Mathia Károly gyűjtötte Udvarhely vármegyében, Siklódon.

*"Ezernyócsáznegyenmyócba',
Októbernek hónapjába,
Nagy fészivel az ódalán,
Gyűlt a székely Agyagfalván.*

*Berzenczey nagy-hangjára,
Mentünk hazánk oltalmára.
Vasból fegyvert kovácsoltunk.
Rúddal harcolni indultunk."*¹²

"Ezen csángók tisztán beszélnek magyarul – és ez megjegyzésre méltó –, nem a szomszéd székely, hanem az innen legtávolabb eső palóc hangejtéssel. (...) A csángók is – folytatja Berzenczey – rólunk kevés ismerettel bírnak ugyan, de mivel a régi háborús időkben Erdély felől sokan menekültek arra, mit pedig szóhagyományból tudnak, tehát engemet is ilyen járásbeli embernek tartottak. Ha mondtam nekik, miként ők is magyarok, tagadólag csóválták, vagyis inkább uték fel törökösön fejüket, mondván: ők nem magyarok, hanem csángók. Volt köztük egy, kit Ferenc diáknak neveztek, ez azt monda, ők csángurok s rokonai az unguroknak. Most érdekelni kezdett engem ez a Ferenc diák. Úgy látszott, hogy ő itt egész jó szerepet viszen: tud magyarul olvasni, tanít egy-egy gyermeket, de csak olyat, ki elég elmét mutat a diákságra, vagyis kántorságra készülhetni. (...) "

A csángur népnévvel hamarosan újra találkozott Berzenczey. Tecuci-ban egy idős török férfi beszélt neki arról, hogy ha a magyarok ősi szálláshelyét van szándékában felkeresni, Angorába menjen, mert *"Örményországtól le a Fekete-tengerig, mint szintén egykor Anatóliban is, magyarok uralkodnak. Angora volt a főforrás, a Sánagur hegyek alatt, s ide valók eredetileg az ungurok, csángurok vagy csángók (így!). Angora török neve Enguri, így nevezetett az ottani magyar nép is, és ezen fajból származtak a régi unguri királyok, a jelenlegi török sultán elődei, kik egykor keresztények voltak. (...) Sokat hallék azelőtt is a magyarok eredetéről, hanem hogy Angora valaha magyar város lett volna, ilyesmiről ez óráig nem is álmodtam."*

Mindebből szemléletesen kitűnik, hogy van még mit átgondolnia a kutatásnak a moldvai magyarság eredetével kapcsolatban. Minden bizonnyal nem zárhatjuk le végérvényesen a hajdan Moldvát uraló kunokkal való kapcsolat lehetőségét sem.

Különösen az ún. déli csángók esetében nem, akik északi és moldvai székely testvéreiktől eltérően soha sem tiltakoztak a csángó elnevezés ellen. Bizonyos ugyanis, hogy Berzenczey László valamelyik déli csángó településen szerezte információt. Talán éppen Diószénben, mivel az írás földrajzi vonatkozásai, ti., hogy egy nagy folyón, (talán a Szereten) keltek át, mielőtt a magyar, – vagy Ferenc diák szavával élve csángur –, településre értek.

Írott történeti forrásokat felsorakoztató adataink végén álljon itt egy egyszerű moldvai magyar parasztasszony drámai gondolatfüzére, amely egyedi sorsot emleget föl ugyan, de tragikumával jól jellemzi az egész moldvai magyarság általános helyzetét is, ugyanakkor átvezet bennünket írásunk következő témájába, amely a moldvai magyarok saját hovatartozás tudatát vizsgálja.

"E - za hell, hul vagyan moszt, ez vót a -zipamnak a helle. A -zipamat hitták; Piéter. Dumea Piéter, Bálint Piéter mondják vala nékie! Szau napamnak mondták; -zÉva. Sz a -zién māmāmat hitták -zllana. Sz tátāmat hitták; Györgyi. Sz nekem moszt vagyan három liányom, sz még vagyan kiét húgom, sz még vagyan két - zőccsöm. De vótunk e māmánál, vótunk tizenegy! Tizenegy öccsözök! Hat meghalt kicikén. Sz elmaradtunk ötön. Azután meghalt a táta isz. Meghalt a táta, hogymondjam én, 'negyvenegybe..."

Sz elmaradt a máma iöt bubával. Sz szíru azultult, úgy ríru vala, nem vala szau katrincája mivel menjen a miszére. Menen vala egy a miszére, jó vala haza sz változik meg. Sz menen vala a mászik. iEn moszt isz menek katrincával a miszére. Sak a szpitálba nem mentem katrincával. Ott a szpitálba nem még mennek itt nálunk katrincával. Jártam a váraszba esz vaj három esztendője katrincával. De moszt félek, akkor mondják, jütt e Rúza. Né Rúza, mondják váraszba. Né azok Rúzák, mondják, azok Rúzák, azok Vironák, -zllonák. Azétt mosz nem még tesznek illen neveket, mint tettek vala akkor. Hitták vala Katyi, Nyica, Rúza, Viron..."

*Moszt illeneket tesznek mit hálnak la televizor. A - zén liányaimat híjják ezt a nagyabbat Mária, sz mászikat híjják Tereza, sz vagyon a küsszebb Anna..."*¹³

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy népi emlékezetünk, folklórkincsünk micsoda értéket jelent. Különösen nekünk magyaroknak fontos ez az élő emberbe oltott darabka múlt, mely mégis családot, közösséget, nemzetet megtartó erő forrásává is válhat, ha annak ideje érkezik. Különös hangsúlyt kap és rendkívüli értéket jelent a magyar nyelvtörtelettől távol élő, – az anyanyelvű oktatástól és egyházi szolgálatától megfosztott, s épp ezért igen archaikus – moldvai magyarság hagyománya. Most ebből a kultúrkincsből gyűjtöttünk össze egy csokorra valót. Egy olyan darabkát, melyben ott bujkál a szomorú valóság is, a nyelvvesztés, a teljes asszimiláció valósága, de benne rejlik az is, ami számunkra a legbecsebb, az eleven emlékezetben megőrzött múltunk mitikus képe is. Elénk táruul ennek a magára hagyott, pusztuló, de mégis hites és életrevaló

nép csoportnak a szóbeli hagyománya, amely még ma is őrzi sajátosan magyar jellegét, ugyanakkor számos, a románokkal való évszázados együttélésből születő vonással gazdagítja egyetemes nemzeti kultúránkat. Szeretném érzékeltetni, hogy a moldvai magyarok körében közel egy évtizede tartó kutatásaink során milyen formában találkozunk az önmeghatározó népi emlékezettel, tudattal. Jó lenne bemutatni valamit abból, hogy mit tartanak magukról Moldvában élő véreink, kiket tisztelnek őseikként, hogyan él körükben Moldva benépesedésének emlékezete! Kezdjük a történeti képpel. Hangsúlyozzuk, hogy nem a kronologikus történelmi valóság bemutatását kívánjuk most megtenni, hanem a moldvai magyarság jószerével napjainkig élő mitikus történeti képét szeretnénk szerény lehetőségeinkhez mérten ismertetni.

Saját területük történetére vonatkozóan igen keveset hatott rájuk az írásbeliség. Írni, még románul is csak az utóbbi évtizedekben tanultak meg. Az adatközlőink zöme ma is írástudatlan.

„Módvua Magyarországhoz tartozott! Az Asszuszeret martján vót a határ, béjélé né! Ez még Szent Ászló üdejibe vót.”¹⁴ Mondja a bogdánfalvi Andor Kati nénénk. Azt is tudja, hogy az Asszuszeret martján állott egy fa, amit még Szent László ültetett volt. Ez a fa virul, ha a magyarság sorsa jó, ha népünk sorsa rosszra fordul, ez a fa kiszárad. *„Mikor Nagymagyarországon verekedett vót a magyar a törökökkel, sz a törökök győztek vala, kiaszott a fa. Még vaj kétszer meződüt de moszt esz asszú. Megvan de asszú.”¹⁵*

Az Asszú vagy Százuszeret mint régi magyar határ ismert a Bákótól délre élő falvak majdnem mindegyikében. Van adatunk Lujzi Kalugarból, Klézséről, Somoskáról és Külsőrekecsinyből is. Általános nézet azokban a falvakban, ahol ez a monda elterjedt, hogy ők akkor kerültek mai lakóhelyükre.

Sajátos moldvai tudatuk jó példája, hogy Szent Lászlót Magyarország királyának tartják, míg Szent Istvánt Moldva uralkodójaként, Szent László kortársaként emlegetik. Természetesen nem a mi térítő királyunkra gondolnak, legalább is az esetek többségében, hanem minden valószínűség szerint Stefan Cel Mare moldvai uralkodó képe mosódott össze a magyar Szent István alakjával. Erre idézünk példaként egy hosszabb szöveget szintén Andor Kati nénitől: *A törököknek a jármát húzták szegény magyarok. Szent Ászló királ kivette. Asztán nálunk vót Szent Isztán királ. Mikor Szent Isztán királ hazajött, a törököket kikergette a-zországbul, akkor ű kért két napot a-zIsztentül. Mük úgy mondjuk: húshagyt! Hát immán a katolikusok mind akkor hagynak húst. Hétfün sz kedden táncolnak, isznak. Akkor ű kérte azt! Amikor ű visszajött, megmondjam nyilván, az egész ország vele tartott. Kivette a jármot a nyakikból a -zembereknek. A magyarok nem bírták, Ászló királ elkergette vót, de ott szem bírták venni ki. Tulszó felibe, Jugoszlávia, ott megmaradtak még e törökök. Elment ki Szent Isztán, azután azon a két napon kiül, elkergette onnan esz. Ment a-zú ármátájával, csapátjával... Há! Azélt nekie Magyarországon isz nagy böcsületeje vót!*

Magyarországon Ászló királ dominált a Száraz Szeretig! Mind elvett, sz kihajlotta a -zizeket. Ű a Száraz Szeretig vette vót el!

Tatárok isz vótak itt. Ették meg e kölyköket, a -zembereket. Mind csak a Kaukásból jöttek ide a tatárok. Innét mikor kergették el, ott szerbiának a tulszó végibe' megszálltak ott. Abba a nagy erdőbe' oda ki, Kék -kú úgy mondják! Tetsződnek a térgyei, mett én isz jártam szok rendet a -zerdűbe. Tetsződnek hova letérbült. Szent Isztán királlnak e lova letérbült e kúre sz irult e Szeretbül. Povesztálták a -zöregek! Mett akkor a magyaroké vót. Még moszt isz tetszik, mett akkora mint ez a ház. Hol tetszik, hol letérbült a ló, akkora gödrök vannak csánva. Azt mondták, hogy Szent Isztán királlnak a lova irult a Szeretbül!¹⁶

A románoktól való elkülönülésük legszembeötlőbb jegye a vallásbéli különbség – amiről a későbbiekben látni fogjuk, mekkora jelentőséget kap napjainkban – a húshagytat mondója. A görög rítusú kereszténység hétfővel kezdi a böjtöt. Ezt a vallásbéli különbséget a moldvai magyaraink azzal magyarázzák, hogy: *„Szent László király nagy verekedés e vót. Győzött, erőltett a pogányokon, ahogy magiknál mondják, nálunk mincsak usmányok. De nem érkeztek vala haza húshagytásra. El vótak fáradva a katonák e. Szent László es, meg vótak erőst ehülve. Kelltt lenne egyenek húst, de eltőt a húshagyt napja. Szent László kérte a zIsztent adjon még két napot. Azóta van nálunk a húshagyt kedden, s szereda hammas szereda, kezdődik a böjt. Az ortodócok húst hagynak vasárnap, mü kedden.”¹⁷* E mondának érdekes, északi csángó variánsát jegyezte le Lükő Gábor a mára teljesen román nyelvűvé vált Jugánban, amelyben László helyett Szent István szerepel: *„Snyefán a natykirál járt vala verekegyészbe, gyet hajlotta ki a pogánokat, sze hoty mektyért, homn mán meksánták a húshagytasz. Kértén 'z Isztent sz adott neki két napot, hetfű sze keddet, hogy hagyjon húst.”¹⁸*

Láttuk tehát, hogyan határozzák meg országukat, honnan eredeztetik moldvai jelenlétüket s miben látják a románok és közöttük lévő különbségek okait. Nézzük most meg délről északra haladva, hogyan határozzák meg önmagukat a moldvai magyarságon belül.

Az Ojtozi szoroson átkelve mindjárt csángó vidékre érkezünk. Méghozzá a számunkra legrejtélyesebb, a Tatros alsó folyásánál élő moldvai magyar csoporthoz. Viselet szempontjából ez a csoport áll a legközelebb a moldvai románokhoz. Mind színhasználatuk, ami meglepő a régi darabokon is (!), mind mintaanyaguk tekintetében jelentősen eltérnek a többi moldvai magyar telepektől. Nyelvjárásuk és műveltségük egyéb elemei alapján pedig a székelységhez kapcsolhatjuk őket. Véleményük szerint a csángók Bákó körül élnek. Ének és imaéletük bizonyossága szerint ők tartották a legelőbb kapcsolatot a magyar nyelvű egyházzal. A zöldlonkai Domokos Ilonka néni szerint őseik Háromszék megyéből érkeztek. Hogy mikor, arra nem tud válaszolni. Arra a kérdésre, miért ez a nagy különbség a székely és az ő viseletük között, azt mondta: *„itt így kell jární, ne vegyék számát, kik vagyunk! Immá romános gúnyákat keztek hordani”¹⁹* (ti. a régiek).

Onyesti asszonyok majdnem megsértődtek, amikor a csíksomlyai búcsúban megkérdeztük tőlük, hogy ők csángók-e. Hát akkor kicsodák, folytattuk a kérdezősködést: *„Csak magyarok kell lenünk, ha nem es épp olyanok mint itt a Magyarföldiek.”*²⁰ (Itt Erdélyre értik.)

Érdekes esetünk volt Kámenkában, alig tizenöt kilométerre a gyimesi vámtól. Mikor kiderült, hogy nem értjük jól a román nyelvet, (erdélyi írásrónket pedig megkértük, ne szólaljon meg!) kihívtak egy fiatalasszonyt, aki, mint nagy természetesen magyarul mondták, tud magyarul, mert: *„Béfelül való Bacaubó”, ű tud kiedekvel tanácsolni!*²¹ Előjött hát egy szépen, sziszegő nyelven beszélő asszonyka, aki Gyoszenyéből, a Szeret túlpártjáról jött Kámenkába férjhez. Tehát a történelmi magyar határhoz 15 km-re lévő kis faluban a Szeretmenti magyar falvak népét magyarabbnak érzik önmaguknál. Bár később kiderült, mindnyájan vagy majdnem mindnyájan beszéltek magyarul, nagy meglepetésünkre részben sziszegve. Ebben a faluban találkoztunk a kilencvenhez közel lévő Szentés Péterrel,²² aki elmondta, hogy ő székely. Apja valami lólopási ügy miatt jött át a havasokon, a családi emlékezet szerint Csíkszentdomokosról. Szentés Péter felesége, aki magyarul mit sem tud, a közeli Bruszturószáról jött Kámenkába férjhez, magát csángónak mondta. Tanulságos eset, hogy egy bruszturószai leány Nagygyimesbe ment férjhez. Katolikus vallású, magyarul már nem egészen jól beszél, bár elmondása szerint először anyanyelvén tanult meg s románul csak később. Magyar iskolát nem végzett s családjában egy kisebb testvére megszületése után román lett az általánosan használt nyelv. Gyimesbe, magyar nyelvi közegbe kerülve nem használja szerény nyelvi tudását, mert új rokonai kicsúfolnák miatta. Új családja ugyanis románnak tartja, románul is beszél vele. Anyósa nem is tudja róla, hogy tud valamit magyarul.

Egy más eset az erősen románosodó, igen régi település, Dormánfalva nyelvi és tudatbéli helyzetéről ad képet. Közel a templomhoz elkezdünk kérdezősködni, laknak-e itt magyarok? Egy kapun 20 év körüli fiatalember jött ki. Kérdésünkre azt válaszolta, nem. Vannak-e itt katolikusok? – volt a következő kérdés. Persze, én is az vagyok, válaszolta. Tud-e itt valaki magyarul, kérdeztük tovább. Hát nagyanyám, hangzott az igen meglepő válasz. A házban magyarul beszélő s valaha, a falon lévő képek tanúsága szerint szép moldvai magyar viseletet hordozó öregasszonyt találunk. Az utcán eközben összesereglett 40-50 éves emberek majdnem mindegyike tudott magyarul. Arra a kérdésre, hogy kik ők, azt mondták, hogy korszitárak. Se nem magyarok, sem nem románok. Érdemes elgondolkodni rajta, meddig kell sulykolni egy közösségnek azt, hogy ő korcs, hogy elfogadja és önmagát így határozza meg.

S most vegyünk sorra néhány példát a klasszikusan csángónak nevezett Bákó környéki falvakból.

– A frumószaiak csángókhoz mennek lakodalomba, ha Lujzi-Kalagorba mennek.

– Egy 27 esztendő frumószai fiatalasszony szerint velük a pusztinaiak és a lészpediek rokonságban vannak. Legszebben és legtisztábban a lészpediek beszélnek magyarul.

– Lészpedi vélemény szerint a kalagori keresztkoma csángókoma.

– *„A csángók nem éppen olyan ügyesek, mint mű...”*²³ – mondta egy gerléni ember.

– A lészpediek, pusztinaiak, frumószaiak azt mondják magukról, hogy ők nem értik a Román környéki északi csángónak nevezett magyar falvak nyelvét. *„Mű az igaz magyarokkal tartunk, hezzájuk hujzunk, tátikáink onnét eredtek...”*²⁴

– Egy magyarfalvi asszony így beszélt: *„Az én bunikám ploszkucényi, sokat jártam vala hezzuk. Azok nem való magyarok, nem erőst talál velik a műk beszédünk. Kied nem es értené őket, nem birnának tanácsolni! Műk beszédünk talál a magikéval, csak nem éppen.”*²⁵

– Érdekes bogdánfalvi adat, hogy őseik Atilla katonái voltak. *„Az iszten akarát kellett töccsék bié. Kelltt verekegyenek, kelltt csánnyanak rontászt, met erősz bünösz vót e világ akkor esz. Atilla Isztennek az osztora, vaj fegyvere vót.”*²⁶ Azért jó ezt megjegyezni, mert ez a történet Szabófalván előjelet vált, mint látni fogjuk.

– Lészpedi adatom szerint²⁷ Moldvát Atilla visszavonuló hadinépe tette előföld-dé. Bákó Atilla hóhérjáról, Szabófalva a szabójáról, Halasfalva egy Hálós Péter nevű halászlóról kapta a nevét. Bohus egy bús magyar anyáról, aki gyermekei után kutatva jutott odáig, akiket a hunok vittek, ill. ott hunyik magukkal, lányát feleségnek, fiát harcosnak. Itt veszítette gyermekei nyomát el az anya, ezért a város neve Bus, Bohus, ahogy mondatik.

Példáinkat néhány, a Román városa körül lévő falvakból származó adattal zárjuk.

– A jugániak szerint az ő falujuk a vidék legrégibb katolikus települése. Megjegyezzük, hogy Lükő Gábor ebben a faluban kezdte moldvai kutatómunkáját, több hónapot töltve itt a '30-as évek elején. Az ő útmutatásai nyomán indultunk útnak Jugánba. Fölkerestük ott Gherka Márkát, kinek szülei rokonai voltak és közel laktak Lükő Gábor szállásadó gazdájához Szusster Júzihoz. Gábor bácsi szerint a vele egykorú Gherka Márka mit sem tudott magyarul, bár a falu nyelve akkor még magyar volt. A gyűjtés idején 87 esztendő Gherka Márka az egyike az utolsó magyarul beszélő Jugániaknak. Rendszeresen imádkozik magyarul és arra panaszkodik, hogy nincsen kivel szót váltania anyanyelvén. *„Sze elfogyott a magyar szű, gyetot keresz van ki bírja, immá mincsak magam leszek.”*²⁸

– A magyar nyelvét már a századforduló körül lecserélt Talpán arra a kérdésünkre, hol élnek magyarok, az volt az egyöntetű válasz, hogy Bargovánban. Az igazság az, hogy bargován nyelvhasználat nemigen különbözik a Talpaitól, de a jóval szegényebb románokkal vegyesen lakó talpaiak fölnéznek a náluk gazdagabb s majdnem szíkatolikus településen élő bargovániakra. Tehát itt a magyarság nem nemzeti vagy nyelvi valóság megfogalmazása, hanem egy valamikor élt értékrend és gazdasági viszony elhalványult gyökerű emlékezete.

– Csíkszeredában rokonaihoz látogató halasfalvi (Halaucesti) asszonnyal beszélgettünk. Falujában már emberemlékezet óta nem beszélnek a magyar nyelvet, ő

azonban a szomszéd falvakból hozzájuk piacra érkező ortodox vallásúakat következetesen románoknak mondta.

– Egy Kelgyestre került dzsidafalvi, tehát *lütüsi* asszony, aki már lassan 60 esztendeje él férje falujában, de magyarul mitsem tanult meg, azt mondja, hogy magyar után jött férjhez. Tehát a *lütüsi* falvak magyar eredetű, de mára román ajkú népe magyarnak tekinti azt a Kelgyestet, amely már 50-60 esztendeje sem volt képes magyar nyelvét átadni a közösségbe bekerülő asszonynak.

– Szabófalván érdekes történetet ismernek²⁹ a falu feljebbköltözéséről. E szerint a történet szerint a falu népe a rájuk törő tatárok elől az erdőbe menekült. A tatárok földülták, fölégették a falut, nem maradt meg más, mint a *miszecke*, vagyis a templom. Később a bűvőhelyükön véglegesen megtelepedtek, s idővel a templom sem kötötte őket községük régi helyéhez, mert új lakóföldjükön új templomot építettek.

– E történet más változatban, melyet Kóka Rozália szíves szóbeli közlése is megerősít, a régi falut a *hunyk*, a *barbarik*, Atilla népe rombolta le, s üzte el a régen ottlakó *Szufalaiakat*, akik már a *dácsok üdejibe* is ott laktak. Az ember itt közvetlen és tudatos előjel-változtatást érez, mint annál a fiatalasszonynál, aki a vonaton szenvedélyesen magyarázta magyarul, hogy ők régebben vannak ott, mint a magyarok, akik az ő szóhasználatával élve *barbarik*.

Összegezve a fentieket, a moldvai magyarok népi emlékezete megerősíti a tudomány – s itt a történettudomány és a néprajz közös eredményeire gondolunk – megállapításait. Jól kimutatható a hovatarozás-tudatukra gyakorolt, az állami szervek és az Egyház által kifejtett igen erős és folyamatos nyomás. Ez a nyomás alakítja ki a még ma is magyar nyelven beszélő közösségek kettészakadását. Gondoljunk csak az 1993-ban és '94-ben lejátszódott pusztinai és klézsei eseményekre.

Vannak ugyan rokon kapcsolatokat tartó, viseletben, szokásokban rokonságot mutató, beszédben és mentalitásban egymáshoz közel álló települések, mint ezt Halász Péter szépen bemutatta, de a kép egészében véve nagyon összetett. Jól tükrözi a moldvai magyarság történeti tagoltságát, azt a sok évszázados folyamatot, melynek során a magyarság minden időben jelen volt e tartomány benépesítésénél. A magyarországitól elmaradó, de a moldvai viszonyok között fejlett gazdasági, munkaszervezési módszereik rangot, tekintélyt biztosítottak nekik a környező román lakosság között. Sőt figyelemreméltó, hogy maguk között is rangosabbnak tartják a később betelepült, fejlettebb gazdálkodási formákat magukkal hozó székelyeket. E sokszínűség közepette egy dolog mégis összeköti mindnyájukat, a római katolikus vallás. A magyarság, székelység, csángóság tudat elkoptával ez válik a románságtól való megkülönböztetés egyetlen megfogható jelévé. A magyar nyelvet elvesztett településeken s a még magyarul beszélőkben is, elsősorban a fiataloknál a nemzeti hovatarozás meghatározó jelzőjévé. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy a megkérdezett moldvai magyar arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségű, azt válaszolja, hogy katolikus.

Nagyon fontos feladata a magyarságtudománynak, hogy a moldvai magyarság eredetére, származástudatára vonatkozó népi emlékezetet írott formában, rendszerezett adatok sokaságával tegye egyre árnyaltabbá.

S még egy gondolat, ami halaszthatatlan feladatot állít eléünk. Külön érdekes és fontos lenne a moldvai magyarság tömbjéről leszakadt csoportok fölkeresése, megismerése. Hogy csak néhány települést említsek, ahol információink szerint még rejteznek magyar szavak a tudat mélyén: a Jászvásárhoz közel lévő Jazu-Porculuiban, a vráncsai Garófán, vagy a tenger melléki Ojuzon. Mindezek vizsgálata sok feladatot, munkát jelent s igen fontos.

Végezetül idézzük fel azt a szép mondat, amellyel moldvai gyűjtésünk során találkoztunk s amelyet a lézpedi „szent leány” Jánó Ilona emlékezete őrzött meg. Egyike ez a legszebb és legépebben megmaradt szövegeinknek:

*Atillának a történettye*³⁰

Kisásiába' vót egy gyermek. Etette a juhokot s a –zIsten megszólalt neki:

–Atilla! Hadd el a juhokot, mett király kell legyen belőled!

–Hogy belőlem? – mondta Atilla– én gyermek vagyok, nem tudok király lenni!

–Igen, király kell légy! A gúnyád es meg fogod kapni! Lépjél előre tíz lépést és hármát csinálj jobbra, három lépést jobbra, akkor ottan emeld meg a követ, mett ottan van a gúnyád. Király gúnyád!

Úgy csinált. Tízet eléfelé s hármát jobbra, ottan megemelte a kösziklát s kivette a királyi ruházatot. Ahogy mondják itten, nálunk úgy mondják királyi gúnyát.

–Aszongya a –zIsten: immár még lépsz tízet eléfelé és lépjél ballra, mett ottan kell felemeljed a kösziklát, hol megkapod a táskát a parákkal.

Kivette a táskát. Meg kellett vegye a lovakot es, a rabokat es. Úgy árulták régen a legényeket mint a rabokat. Meg kellett vegyen tizennyóc ilyen ifjat, tizennyóc évest, tizenkilenc évest es tizennyócat.

–Akkor aszonta a z–Isten még neki, hogy menjen, még lépjen tízet es ottan meglássa, feljö a kard. Aszonta, hogy arval ő vágjon es öljön, mett Istennek a –zostora fog lenni. S akkor menj el harminc lépést s ottan megfogva harminc lépésre onnét, mett ottan meglássa a lovát. A lovának az lesz a neve, hogy Ducsibál. S szárnyai es lesznek a lónak.

Szárnyai vótak, hogy repülni tudott tűzön köröszkül, vízen köröszkül, hogy ment véle. Jó ló vót erőst, nagy kemény ló. Arval bément a városba, ott megvásárolta a –zifjakot. Megvásárolta a lovakot es s elindult verekedni.

–Aszondotta a –zIsten akkor: addig kell menj, meddig egy kéz megmutatkozik, megjelenik, hogy vissza Atilla! Addig kell menj!

Akkor elindult ő verekedni. Országbul országra, országbul országra mindég. Verekedett mindenütt. Hol nem engedték bé ottan őt, rabolt, mit akart azt csinált. S elért ide Magyarországra. Itten Magyarországon bójott a -zországra, aztán innét ment Ausztriába, Németországba, míg elért Itáliába, Rómába.

Itáliába, Rómába csak este ért oda. Este mikor odaért hát nem engedték bé. Bé vót kerítve és nagy kapuk vótak. Hát nem engedték bé este, mikor ű kopogtatott. Regvelig ültek mett nem csaprák bé. Regvelig ültek a kapunk küjel. Étlények vótak. Bízta, hogy bémennék s akkor rabolnak s ottan esznek.

Igen de regvelre megjelent a Szentséges Pápa. Elindult, hogy befogadja Atillát, háha nem csinál valami rontást. Elment eleibe processzonával, szépen képekkel, összegyűjtötte a gyerekeket. A -zembereket énekekkel. Mentek elejibe, hogy Atillát bécspják, háha megsajnálja őket, hogy nem csinál rontást. A hosszú éjjen át a Szentséges Pápa imádkozott. A Szentséges Atya félt, hogy ki tudja, hogy milyen rontást csinál. Mikor regvel elindult a Szentséges Pápa elejibe ment Szent Antal.

—Merre mész Szentatya?

—Menek Atillát béengedni!

—Én kell menjek! Nem a Szentséges Pápa kell menjen, hanem én kell menjek! Kicsánták a kapukat, Róma kapuit. Szent Antal kiállott:

—Atilla vissza!

A tenyerét kinyújtotta, felemelte elejibe.

—Vissza Atilla!

Mikor ezt mondta, Atilla leszállt a ló hátáról és fejet hajtott. Akkor a katonái megharagudtak. Úgy akarták összevagdálni.

—Aszongya: ne máj vagdaljatok össze, mett eddig vót engendve!

—Há métt? Egy embernek fejet hajtottál, —mondták a katonák.

—Mit láttam fölötte! Úgy, hopgy ű felemelte a kezit, a -zangyalok úgy ültek kardokkal. Többen ültek tízezernél! Ha egyet kurjantottam lenne, mindjárt összevagdaltak lenne. Eddig vót adva, meddig egy kéz felemelkedett. Eddig vót adva nekem onnét Kisásziából. Eddig a történettye Atillának! Ne máj haragudjatok, immán innét vissza! Raboltok mit akartok, feleségeket vesztek, micsináltak.. eddig vót adva, hogy verekedjek. Én vissza kell menjek Kisásziába.

Errel a történettel hát ide jöttek vissza, mett ide talált a nyelvük. Inkább itt, Magyarországra s Kisásziába talált a -zők beszédjük, tanácsik, ide Magyarországra.

Leányokat raboltak meg legényeket es, mett sok lovuk elmaradt vót üresen. Vettek egy legényt, hogy legyen a ló hátára, hogy vigye vissza s menjenek együtt.

Így vót a történet írása, hogy mesélte édesapám. Elraboltak egy legényt s egy leányt es. Egy asszonynak a gyermekeit. A -zannyuk sírva ment bé Móduvába, bé egészen Bohusik, közel városig hezzánk. Azétt van Bús neve, románul Bohus!

—Métt búsulsz te asszony? Mit búsulsz?

—A leányomat s a fiamot!

Ő elment odáig. Ők mentek elébb, de a -zannyik addig bójott s ott elvesztete a nyomjait. Nem tudta immán merre fogtak. Ottan megállapodott a -zasszony s azétt maradt a neve Bohusnak, Busi városnak!

S Bákónak a neve, mellettünk való városnak onnét maradt Bákó, hogy adika mellik ölte meg a -zembereket az vót a neve, hogy Bák. Csak egy kicsi izét tettek, hogy Bacau. Az a gyilkos katanája vót Atillának.

Sabaoani azt a nevet hordja, hogy Atillának a szabója vót. Melyik Atillának nyírta a gúnyát, szabója vót.

S Halaucsestnek Hálós Péter, melyik halászott nekik. Sokszor nem vót mit egyenek, hát halászott halat Hálós Péter. Halucsesten lakott, Halsfálván ahogy mondatik, Atillának ez a fontos katanája.

Immá ez a -zigaz történettye Atillának!

JEGYZETEK

¹Szász Károly Papi Dolgozatai; Második kötet: Az egyházi évkör. Budapest. 1881. 223. oldal. Lybánon és Románia. Az 1860–dik év utolsó napján.

²Tánczos Vilmos: Táblázat a moldvai katolikusok számának történeti alakulásáról. Kézirat; Kolozsvár 1998.

³Tankó Gyula: Kik vagyunk mi gyimesi csángók? i.n. Magyarország szegin... A Békéscsabai Erdélyi Kör kiadása, 1991. szerkesztő: Harangozó Imre; 6. old.

⁴Haáz Ferenc Rezső: Egy székely falu (Lővéte) öltözet; Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 438–541. old.

⁵Gazda Klára: A székely népriselet; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

⁶Petrás Incze János (Rokonföldi) feleletei Döbrentei kérdéseire; Tudománytár 1841. XII. 7–34., 67–98., 147–163.

⁷Mrtina Dimitru: Originea ceangilor din Moldova. Bucureti, 1985.

⁸Lükő Gábor: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolata az erdélyi magyarsággal. Néprajzi Füzetek 3. Szerk.: Györffy István. Budapest, 1936.

⁹Sándor István: Sokféle; 1791/1

¹⁰Horváth Péter: Értekezés a Kúnoknak, és a Jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjáról; Pest, 1823.

¹¹Olosz Katalin: XVII–XIX. századi adatok a moldvai magyarok szokásairól és nevéiről; A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Kolozsvár, 1997. (7–27)

¹²Juhász Katalin: Az 1848–as székelyföldi események; Folk Magazin, 1998. V. évf. 3. szám.

¹³Bálint Duma Istvánné Petres Katalin szül.: 1930. Balusest; Gyűjtés: 1998.

¹⁴Petrás Mihályné, Andor Katalin; született: 1916. Bogdánfalva Gyűjtés: 1994.

¹⁵Petrás Mihályné, Andor Katalin; született: 1916. Bogdánfalva Gyűjtés: 1994.

¹⁶Petrás Mihályné, Andor Katalin; született: 1916. Bogdánfalva Gyűjtés: 1994.

¹⁷Jánó Ilona; született: 1934. Lészped Gyűjtés: 1989.

¹⁸Lükő Gábor: A moldvai csángók I. Néprajzi Füzetek 3. Szerkesztő: Györffy István Budapest 1936.

¹⁹Domokos Ilona; született: 1908. Zöldlonka Gyűjtés: 1990.

²⁰Onyesti asszonyok a csiksomlyói búcsúban. Gyűjtés: 1987.

²¹55 év körüli kámenkai asszony. Gyűjtés: 1991.

²²Szentes Péter; született: 1906. Kámenka Gyűjtés: 1991.

²³50 év körüli gerléni férfi. Gyűjtés: 1992.

²⁴László Istvánné Laczkó Katalin született: 1931. Pusztina Gyűjtés: 1990.

²⁵Csernik Jánosné Bandi Rózi szül.: 1913. Gajcsána – Magyarfalva; Gyűjtés: 1992.

²⁶Kerekes Mária; született: 1934. Bogdánfalva Gyűjtés: 1990.

²⁷Jánó Ilona; született: 1934. Lészped Gyűjtés: 1989

²⁸Gherka Nyicáné Antaluc Mária; született: 1908. Jugán Gyűjtés: 1994.

²⁹Szeszku Ferencné, Perka Mária; született: 1927. Szabófalva Gyűjtés: 1994.

³⁰Jánó Ilona; született: 1934. Lészped Gyűjtés: 1989

FÁBIÁN ERNŐ

A HONFOGLALÁSRÓL

(Írói vallomások, történelmi tanúságtétel...)

*Hunor ága hun fajt nemzett,
Magyaré a magyar nemzet.*

(Arany János)

1. Íróink...

Bármilyen különös: Jókai Mór Kőrösi Csoma Sándor tanítványa volt. A "jövő században" találta meg az ősmagyarok maradványait Ázsiában. Az író – meggyőződése szerint – a magyarokat nem a finnugorok táján, hanem Belső-Ázsiában kereste, kerestette hőseivel. A magyarok az ural-altáji népek közül valók, ahogy a krónikák is írták, s három ízben jöttek új hazájukba: elsőben a hunusok, másodszor az avarok, harmadszor a hungarusok.¹

Jókai regényében Tatragi Dávid az általa alkotott repülőgéppel (aerodromon) Ázsia közepén, a Kin-Tsen-ben (magyarul Kincső) fedezte fel az ősmagyarokat. A rejtélyes országban óriási ázsiai folyamok erednek, elzárva minden oldalról, a szomszédos országoktól, egyedül a szűk hegyszakadékokban lehet odajutni, s így nem csoda, ha létezésük felfedezetlen maradt.

A Kin-Tsen-i magyarok békeszerető nép, az őseiktől örökölték a hajlamot, hogy mindig kikerülték a hadakozást, a legértékesebb kincsük nem az arany (kétezer millióra becsülte annak mennyiségét), hanem a nép nyelve. "Tiszta, vegyületlen magyar nyelv az. Nem válfaj, nem rokon idióma, de azonos az európai magyarral, mint ahogy azonos a székely, a csángó, csupán a kiejtésben van valami idegenszerű. Hiányoznak belőle az európai magyar nyelvben meghonosult idegen szavak, a tudományosan képzett és bevett műszavak, azok helyett sok ősi szó él benne, tárgynevek, igék, melyek a magyarban, mint helységek nevei fordulnak elő." Tatragi Dávid egy egész hónapot időzött Kincsőben, s az alatt tanulmányozta a népet és az országot. Mintegy öt millióra becsülte őket. Felfedezésével a magyar nemzet egyik lábával Európában van, a másikkal Ázsia közepén. A történelmi valóságban az uigurok – Jókai és Kőrösi Csoma Sándor szerint is – rokonok a magyarokkal (az etnosz és a nyelv), birodalmukat a 8. és 9. században az Orhon völgyében alkották. Bartucz professzor a század elején megvizsgálta az Orhon honfoglaláskori magyar temetőiben a csontokat, összehasonlította a türkök csontjaival. Minden bizonnyal semmi közük sincs az uiguroknak a kínaiakhoz, újtörök nyelvet beszélnek, az üzbégekkel és a kirgizekkel rokonok, mongol a viseletük, a tulipán és a rózsa a díszítő motívumaik, és a pásztorkunyhójuk s a konyhájuk is (leveseik, pörköltjük, gulyásuk) megfelelnek a török népekének.

Kétségtelen, hogy Jókai Mór és Arany János a magyar tudat legjelentősebb nevelői, a török iskola szerint vallották a magyarság eredetét. Részletezés nélkül csak felsorolom Arany János alkotásait: Csaba királyfi (1855–56), *Az utolsó magyar* (1858), *Buda halála* (hun rege, 1863), *Csaba trilógia* (első dolgozat 1855–56). Arany eposzainak a lét és a nemlét a fő problémája, világtörténeti távlatban mutat be a hun-magyar küzdelmet az idegenekkel. "A régi hun-magyar dicsőség felelevenítését nemcsak költői, hanem hazafiúi érdemnek tekintették".² A Buda halála Arany János maradandó alkotása hatalmas irodalmi érték is.

Az utolsó magyarban egy volt e nép, hun, avar, kun, magyar, Etel és Baján nagyok voltak, a világot rettegésben tartották, aztán a hét törzs bejött a Duna-Tisza völgyébe, a Kárpátok közé, Álmos és Etel földjére.

*"A szép hazát, mely Etelé,
S örökje volt, hogyan lelé;
Világgá onnan a bitangot
Hogy űzte, mint gyors szél katangot.
Beszélte még a tisztas ajk
Árpád nemén, hogy kele Vajk:
Ez koronát fejére tön,
Istrán nevet viselni vön;
Népének ez törvényt ada."*

2. A kettős (vagy hármas?) honfoglalásról...

Ez írás írója nem új teoriát akar kitalálni az eredetkérdésben. Következtesen az ural-altáji népességből eredeztetni a hunokat, az avarokat és a magyarokat, a Káspi-tó mente és az Aral tó körül elterülő füves táj vidéke a kialakulásuk színhelye, onnan indultak el hódító útjukra a szkíták, a hunok (a "király szkíták"), az avarok, majd a magyarok, s letagadhatatlanok a finn-ugor elemek is, és a nyelvet együttesen gyarapították. Még csak annyit említsek meg: az urali nyelvek agglutináló nyelvek, a japán is azokhoz tartozik. Még nincs eldöntve, van-e geneológiai kapcsolatuk.³ A régi történészek, Ammianus Marcellianus és Jordanis pontosan leírták a hunok erős mongolos külsejét, írtak erkölcsükről, szokásaikról és politikai intézményeiről. A nagy összefüggésben a szkíták – még a népköltészetből is tudjuk – Belső-Ázsiából eredtek, a mongolok beléjük olvadtak, a Don és a Duna között nagy területet népesítettek be. Az első évezredben a belső-ázsiai törzsek kétfelé váltak, az egyik részük eljutott Amerikába, a másik részük Kelet-Európába. A hunok a szkíták egyik csoportját alkották, a hun nem fajtát, hanem népet jelöl. Az ázsiai eredetű hun birodalom a lovas-nomád kultúrájú azonos népességeket (etnoszok) foglalta be, az azonos vagy rokon nyelvűeket. Közös volt a vallásuk és politikai intézményrendszerük. A hunok és a magyarok (ungar, hunger) együtt éltek a szövetségben. A népességi tömbből először

a hunok szakadtak ki és indultak nyugat és kelet irányában, kialakult a nyugati birodalom, óriási területet hódítottak meg a Volgától a Rajnáig, a hozzájuk kapcsolódott lovas nomádok az életlehetőséget biztosították, s diplomáciai érzékükkel a lehetőségeket is. 378-ban a hunok a gótokkal együtt vonultak fel Konstantinápoly ellen, végigzsákmányolták a birodalom tartományait, 380-ban Erdélybe vonultak az északi és középső részekben lakó gepidák ellen, az Alföldig és a Duna középső folyásáig senki sem állt útjukban, elfoglalták Pannónia és Noricum területét, Saboria és a Duna mentén. A hun nagyhatalom központja a Duna-Tisza köze lett. Attila és Buda együttesen uralták a trónt, a birodalom keleti felén Buda, Attila pedig a nyugati részekben, a kettős királyság intézményét valósították meg.

Külön ki kell emelnünk a hunok politikai, államalapító tehetségét. Attila nem pazarolta a vért és az energiát, nem a zsoldos szolgálatot alkalmazta, új politikai formát épített ki, a Volgától a Dunáig és a Rajnáig élő népeket kovácsolta egységgé a közös célok jegyében. A meghódított népek szövetkeztek egymással. Attila birodalmában a germánok, szlávok, ugorok, szarmaták, finnek egyformán megtalálták a maguk helyét; az ázsiai népek (rokon népek) és a Rajna jobb partján a markománok, kvádok, longobárdok, szászok.

A legjelentősebb világtörténelmi esemény volt: a máriacuszmezői (ismertebb nevén: a catalaunumi) csata Attila és Aetius serege között, ekkor fordult Európa sorsa. A német történészek, főleg Ranke szerint a germánok győztek, és megalapozták a nyugateurópai civilizációt, a hunokat visszaszorították. Ám a germánok győzelme nem egyértelmű. A 451-es év őszén a hunok itáliai hadjáratra indultak. Aetius nem követte őket Itáliába, Galliában őrizte a hadsereget. Róma évi adót fizetett, és Honoriat, a császárlányt küldték Attilának.

Attila halálával a hun birodalmat nem tudták megőrizni, fiai Irnek és Ilek nem tudták egységben tartani. A magyar mondák Csaba királyfija megpróbálja a hunok maradványait a Kelet-Római Birodalom védőszárnyai alá húzni, a Scythia minorban. Visszatértek keletre, ahol a magyarokkal újra kapcsolatba kerülhettek. A Kárpát-medencében is megmaradtak a hunok maradványai egészen az avarok hódításaiig és a magyar honfoglalásig.

A második honfoglalás: az avarok. A hunok után az avarok követték a nyugati irányt, új birodalmat alkottak, a frank birodalom közelében elfoglalták és leigázták a szlávokat, a hunok maradványait, s összekovácsolták őket. A bolgárok a Balkán félszigeten éltek, elszlávosodtak és felvették az ortodox vallást. A szlávok nem tudták az avarok útját állni, ahogy a feljegyzés írta, népük "széles síkságon sűrű tömegben ütötte fel a sátrakat." Az avarok vezére, Baján (562-től) szétzúzta a gepida államot, a nagy nomád előd példáján, a "hunok módszerével" új birodalmat alapított a Dontól az Ennesig (a frank birodalomig) szövetkeztek a népekkel, a népek atyjának emlegették, éppúgy, mint Attilát. A nagy balkáni hadjáratokban részt vettek a szlávok és a gepidák gyalogos csapatai is.

A régészeti anyag szerint az avarok etnikailag elhatárolódtak a többi népektől szokásaikban, hitvilágukban, intézményeikkel és bizonyára nyelvükben is. Politikailag nem tudták magukat konszolidálni, a frankok legyőzték őket. Utánuk a kései avarok jöttek 670 körül a Kárpát-medencébe, ahol a hun-avar népesség fennmaradt egészen a 896-os honfoglalásig, s a magyarokkal életközösséget alkottak. Sajátosan megőrződött a "bronzból öntött övdíszei nyomán griffes-indásnak nevezett avarság."⁴ (A férfiak sírjaiból ránk maradt övvereteket griffszerű állatok és növényi indák díszítik). A késő avar kor köznépi temetőit az esetek többségében zökkenő nélkül folytatták a magyarok ("kettős honfoglalás").⁵ A 11–13. századi magyar helynevek elterjedése, a griffes-indás kultúra és a magyar temetők egybeesése, az általánosan jellemző mongoloid (paleoszibrid, tungid) embertípusok a magyarok és avarok közelállóságát (azonosságát?) bizonyítják. 670-től itt éltek egészen a honfoglalásig, miután a magyar nép alkotóelemeivé lettek.⁶

A legújabb eredmény: a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum munkatársai a Somogy megyei Bodrog község határában a X. századból származó őskohó fűjtatója csövének darabkájára találtak, amelynek peremére székely rovásírással magyar nyelvű szót írtak fel. A kohó a IX–X. századból, a honfoglalás előtről származik. A szakértők véleménye szerint kétségtelen, hogy a négy írásjel a székely rovásírás ábécéjébe tartozik. Ezek az írásjelek – Vékony Gábor véleménye szerint – azt bizonyítják, egy székely írást használó, magyarul beszélő népcsoport már az Árpád vezette magyarság bejövetele előtt élt a Kárpátok között, ami a kettős honfoglalás széles körben ismert elméletét támasztja alá. A mágikus szó egyfajta ráolvasás, amely esetleg megrontó szellemek távoltartására volt hivatott.

A magyar törzsek a kazár birodalomban is éltek. A Volga vidékén kialakult kazár birodalom a Kárpátokig lakó népeket nyugatra szorította. Bizánci történétírók leírják, hogy a dél-oroszországi bolgárok uralkodója, Kovrat 650 körül meghalt, öt fiai közül a legidősebb követte a trónra az Al-Duna mentén. Aszparuk megalapozta az államot. Biborbanszületett Konsztantin A birodalom kormányzása című művében írja: *"Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik Kürtügyarmatué, ötödik a Tarjáné, hatodik Jeneh, heledik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a besenyők földjére telepedtek le."*⁷ Ha másutt nem, a magyarok a kazár birodalomban ismerték meg a "kettős királyság" intézményét, a szakrális király uralkodását, s a rituális királygyilkosságot is a török népektől örökölték. A magyarok a honfoglalás idején, valószínű a Kárpát-medence peremén megölték Álmost.⁸

3. A Kárpát-medencében

Az alapkérdést nem lehet kikerülni. A magyarok miért tudták megőrizni népességüknek tulajdonságait? Thuróczi János becslése szerint – aki Kézai véleményével osztozott – a honfoglalással 216 ezer harcos jött, és hozzájuk tartoztak

a szolgák. Vámbéry – minden tekintetben elfogadhatóan – azt állítja, 300–400 ezer fővel jöttek be a magyarok a Kárpát-medencébe, köztük voltak a natio militáns, a rabszolgák és cselédek.⁹ A magyarok – a mi eleink – azért nem olvadtak be a szlávok tömegébe, mert rokon népek – az előző honfoglalók: hunok, avarok – gyarapították a magyar népességet. Az is igaz, a Dontól az Ennsig terjedő avar nép majdnem elejétől végig szláv elemekkel keveredett össze. Helyesen írta Vámbéry Ármán: *"Másképp is kellett szóróanyagot telepíteni elemeknek lenniük, és pedig finn-ugor eredetűeknek, akik a török avarokkal, esetleg hunokkal is egybeolvadva már régi időben, melyről alig lehet sejtelmünk, azt az elnikai magyat képezték, amelyből a mai magyarság keletkezett."*¹⁰ Ezt soha nem szabad elfelejteni, ez a magyar honfoglalás része.

Történelmi tény a nyelvi és etnikai összevegyülés, az állandó életmód és letelepülés mellett a különálló népek hosszan tartó érintkezés következtében hozhatnak létre életközösséget. A bolgárok, amikor a Duna déli oldalára telepedtek le a szlávok tömegébe (azok alkották a többséget) olvadtak. Az ott élő alapnépesség elszlávosította őket, nyelvüket és kultúrájukat. Vagy a gótok Észak-Itáliában elveszítették germán jellegüket, eltűntek a kialakuló olaszországban. Az etruszkok nem tudták megőrizni népük tulajdonságait, az itáliai népekbe olvadtak bele.

A magyaroknál az antropológia is bizonyítja a török ismérveket.

Az avarokat követték a *besenyők, úzok és kunok*. IV. Béla királyunk bölcsessége bizonyítja, amikor örömmel fogadta be a kunokat, Kötöny mintegy negyvenezer lovas harcossal erősítette a katonai hatalmat. Egy ilyen nagyszámú türk nomád lovas népet nem lehet rögtön a már keresztény nyugatra átfórmált magyar életbe integrálni. A honos lakosság és a portyázó pásztrok, a harcosok között napirenden voltak a súrlódások és összetűzések.

A kunok és besenyők tiszta török népességet alkotnak, testvéreiknek fogadták egymást. Tudjuk, a kunok a IX. században a Kaspi tótól északkeletre terjedő pusztaságon tanyáztak, és nyugat felé vándoroltak, a régi Órománia (Munténia és Moldva) területét foglalták el. A magyar királyság őrhelyük lesz. A mongolok győzelmes előnyomulása következtében a kunoknak menekülniük kellett, a magyarokkal szövetségbe. Közel abban az időben 1104–1141 között a palovcsiek (palócok) Hunfaly szerint Gácsországon (Galícia) át beköltöztek a Mátra kiágazásai közé.

A XIII. század vége Kézai Gesta Hungaroruma szerint a magyar királynak és az orosz fejedelemnek a viszonyából következően az izmaeliták és a ruténok Magyarországra jöttek. Az izmaeliták mohamedánok voltak a Volga alsó folyása vidékéről, Szent László és Kálmán királyok törvényei szerint kereskedéssel foglalkoztak, leginkább Északnyugat-Európa felé. Örmény és zsidó néptörzsek is jöttek.¹¹

A jászok – alán néptörzsek – szintén a tatárok elől keresték a menedéket a magyar királyságban. A letelepedéssel a királyok különböző kiváltságait élvezték, adó, vámmentesség, vármegyétől független élet, önálló közigazgatási rendszer, amelyeknek

fejében mindenkor katonai szolgálattal tartoztak a királynak. Kiváltságaikat évszázadokon keresztül megőrizték, még a hódító törökök is tudták, hogy a Jászság népessége a tizedet és az adót nem fizeti. A jászok egészen a XV. századig beszélték ősi nyelvüket, majd ezt követően fokozatosan elhagyták, asszimilálódtak a magyar népességben.¹²

A rokon török népesség mellett az idegeneket is befogadták a magyar királyságba. Szent István fiának, Imrének rendelkezte, hogy az idegenek – a böls államvezetéssel – az országnak hasznára vannak, „unius linguae unis moris regnum imbecille et fungile est.” A szláv nyelvű legalsó néposztályok kénytelenek voltak behódolni, kultúrájukat feladták. A városokban lakó németek, franciák, olaszok nyelvüket és szokásaikat évszázadokon át sértetlenül megővták. Még könnyebb volt a szászoknak és a Szepességben a németeknek ez, hiszen ők összefüggő tömegben éltek.

A magyar királyságban az Árpádok, Anjouk, Luxemburgi Zsigmond, Mátyás uralkodása alatt a magyarság döntő többséget alkotott. A XVII. század végén és a XVIII. században a magyar népességet erősen pusztították, a betelepített románok, szerbek és mások fokozatosan megerősödtek.

A magyarság mégis van.

*

A honfoglalást nem lehet 896-ra leszűkíteni, a hunok és avarok megelőzték a magyarokat.

*“Hunor ága hun fajt nemzett,
Magyaré a magyar nemzet,
Szaporaság lőn temérdek:
A szigeten nem is jértek.”*

(Rege a csodaszarvasról)

Az Árpádok idején a besenyők, kunok, jászok gyarapították a magyarságot. Bánffy Miklós drámájában (A nagyúr) a haldokló Attila mondta: *“Nincsen olyan trónja az ősi Ázsiának, amelybe királyt nem ültettek, ti urak népe. Turánnak királyi népei, kiket idehoztam messze napkeletről. Búcsúzóom tőletek. Mindegy! Jó így meghalni... A tetőn.”*

JEGYZETEK

¹ A finn-ugor és a török eredet mellett mintegy harmadik oldal a sumér elméletek. Ezt nem elemezik vagy ismertetik – s tárgyilagosan érinteni kell – csak Rónay Jácint/1814-1889/, aki Jókai és Arany kortársa volt, és Varga Zsigmond. Rónay Jácint, katolikus püspök, aki az 1848/49-es szabadságharc után menekült el, munkatársa lett a francia Lenormant-nak (1837-1883) és Oppert-nek (1825-1905). Ő hívta fel a figyelmet, hogy a régi sumér nyelv „legközelebbi rokona a magyar nyelv”. A kiegyezés után feltételek nélkül hazament és ő lett Rudolf trónörökös magyar történelem tanára. A legfontosabb: a finnugor eredetünket, mint „politikai dajkameséjét” tekintette, az első magyar sumérológus lett. Deák Ferenc őt kéri halálos ágyához és az ő karjai között hunyta le szemeit örökre.

Varga Zsigmond a debreceni egyetemen az ókori keleti nyelvek professzora lett, a sumér nyelv rokonságát bizonyította.

² Riedl Frigyes: Arany János /Bp. 1957/

³ Herder azt állította, minden bizonnyal az őshazát meg lehet találni: „Ázsia a népek bölcsője”. Vannak olyan tudósok akik szerint az indo-európai őshaza valószínűleg Közép-Európában volt és az indo-európai alapnyelvet beszélő népek nagyobb csoportokra való oszlása és ezt követő szétvándorlása, legkésőbb i. e. 2500-ig megindult. Az indo-európai nyelveken belül különbséget teszünk *centrum* és a *satem* nyelvek között. A megkülönböztetés alapja egy hangtani sajátosság. A satem-balti nyelvek csoportjába pedig az indo-iráni, örmény, albán s a balti-szláv nyelvek tartoznak.

⁴ Magyarország története I. k. /Bp. 1984/

⁵ László Gyula: A honfoglalókról /Bp. Tankönyvkiadó: 1974/; László Gyula: Góg és Magóg népe /1996/

⁶ Megemlítem az 1902. évi vrapai késői avar leletet, mikor a szerb-görög határ közelében egy paraszt szántáskor gazdag aranykincset talált. A kincs 43 darabból áll, van benne két gyönyörű arany kehely, egy csésze, két fedő, sok óv, griffindás tárgyak, ezüstből egy üst, egy csésze, egy korsó, mely nagyon hasonló a híres nagyszentmihályi kincs korszóihoz.

⁷ Biborbanszületett Konsztantín: A birodalom kormányzása, Bp. 1950. 175-176 old.

Még megemlítem, Arthur Köestler könyvét: A tizenharmadik törzs. /Bp. 1990./

⁸ Dümmerth ezso: Álmos az áldozat. /Bp. 1986/

⁹ Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapítása. /Bp. 1895/

10. i. m. 76 o. ¹

¹¹ Arthur Köestler: A tizenharmadik törzs (Bp. 1990./ Nem szakember, mégis fontos a könyv, a kazár birodalomról, a zsidó vallásról és népről, akik a magyarokkal vándoroltak be a Kárpát medencébe.

¹² A jászok ősi privilégiumai 1702-ben veszélybe kerültek, amikor I. Lipót császár a Jászság földjét és népét a két Kunsággal együtt eladta a Német Lovagrendnek, 500 ezer aranyforintért/zálogforma/, Mária Terézia idejében, 1743-ban, a jászok és a kunok nagy erőfeszítéssel tudták megváltani/redemptio/.

¹³ Ebben az írásban nem érintettem a magyar-japán rokonságot. Mégis kötelességemnek tartom megemlíteni Baráthosi-Balogh Benedek/Lécfalva, 1887-1945/ nyelvi kutatásait, aki az Amur első folyásánál és a Szahalin szigeten élő mandzsú-tunguzok körében nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött. Munkásságának hatására 1921-ben, Tokióban turáni egyesület alakult. A *Trianoni Béke következményeit* Japánban publikálta. Az első magyar volt, aki eredeti japán nyelvből fordított klasszikus műveket.

A SZÉKELY (MAGYAR) ROVÁSÍRÁSRÓL

Írásomban a sokakat rendkívül izgató, "titokzatos" (és éppen ezért a képzelet csapongásának igen tágas teret nyújtó) székely rovásírás ugyan még (mindig) vitatott, de (talán) már tisztulni kezdő eredeztetésével [beleértve az ótörök írás(oka)t is] kíváncsok foglalkozni. Bemutatok azonban néhány jelentősebb rovasemléket is. Az immár félszázánál is többre szaporodott (és feltehetően még tovább is bővekedő számú) emlék ismertetése ugyanis szétfeszítené a keretet is, de fölöslegese is, hisz zömük alig néhány betűből áll; különösebb írástörténeti jelentőségük nincs, de más vonatkozásban is jelentéktelenebbek. Egyúttal hangsúlyozni kívánom: kimondottan csak saját véleményemet fejtem ki, mivel egységes, "hivatalos állásfoglalás" még egyik esetben sem alakult ki. Előadásom feladata nem a folyó viták zűrzavarának az ismertetése. Ez az oka "tévlegésemnek", amennyiben szakirodalmi vagy népszerűsítő írásokból valaki is másról értesült.

Mindenekelőtt magyarázatot követel: *székely* avagy *magyar* jelzővel kell-e illetnünk kétségtelenül ősi örökségünket. Ez a kérdés is vitatott ma még. Magam a *székely* jelzőt használom, helyesnek ezt tekintem. S hogy a címben mégis szerepel (zárójelben ugyan) a *magyar* jelző is, annak az az oka, hogy a Székelyföldről ismert (vagy e területhez fűződő) emlékek a többségükben még megfajultak ugyan, s ezért szövegük ma még meghatározhatatlan nyelvű, de a magyar nyelvterületről való "kései" származásuk miatt feltehetőleg ezek is magyar nyelvűek.

A tárgyalt rovásírás ázsiai, ótörök eredetűre először a Székely Nemzeti Múzeum egykori jeles igazgatója: Nagy Géza figyelmeztette a kutatókat. Szerencsés volt: a múlt század végén az addig megismert, kőbe vésett türk feliratokat Vilhelm Thomsen dán kutatónak sikerült megfejtenie s Nagy Géza már erre építhette következtetéseit. Sebestyén Gyula több munkájában összegezte a rovásírásunkra vonatkozó, 1915-ig végzett kutatásainak a mérlegét.

Németh Gyula tovább csiszolta Sebestyén Gyula megállapításait. Majd (1934-ben) összefoglalta az időközben fölfedezett újabbakra is támaszkodva, a levonhatott következtetéseket. Szűkítve az eredeti kört, két török vidék emlékeivel való rokonságot állapított meg. Mégpedig a nyugat-ázsiai (ún. Tálász-völgyi), valamint a belső-ázsiai (Mongóliában az Orkun folyó mentéről és a "közelében" hőmpölygő Jenyiszej folyam forrásvidékéről, nemkülönben a Turfán vidéki (Kőrösi Csoma Sándor is ide szeretett volna eljutni!) ismert türk íráscsoporttal való kapcsolatra tapintott rá. Bizonyos jelekre figyelmezve, az előbbi (ti. nyugat-ázsiai) tekintette korábbinak, az utóbbit (vagyis a belső-ázsiai) későbbi keletkezésűnek, fiatalabbnak.

Ligeti Lajos újabb belső-ázsiai rovasjegy jelenlétét mutatta ki.

Ferenczi Sándor az 1930-as évek közepe táján bizonyos (történelmi) megfontolások alapján – érthetően rendkívül óvatosan ugyan, de – megkísérelte a Kürt (-Gyarmat) vagy a Jenő honfoglaláskori (valószínűleg török eredetű) törzsünkhöz kötni a rovásírás elsajátítását és behozását, meg rövidebb (?) ideig való éltetését.

Századunk hatodik-hetedik évtizedében Csallány Dezső avar-magyar, Püspöki Nagy Péter, Forrai Sándor és mások pedig tisztán magyar fejlemény mellett kardoskodnak. Ferenczi Géza s Ferenczi István ugyancsak az ótörök eredet mellett tör lándzsát.

Eme előadás összeállítójának az elmúlt évtizedekben három új, a székely rovásírásban eddig ismeretlen "ótörök" írásjegyet sikerült kimutatnia. Egyikük valóban az, és méghozzá *belső-ázsiai*, a másik kettő még bizonytalan, de alaki azonosságuk miatt eléggé valószínűen szintén türk származású, ugyancsak belső-ázsiai rovasemlékekkel való kapcsolatot enged föltetni. Mindez, a kétségtelenül létező bizonytalanság ellenére is, még inkább valószínűsíti az írás belső-ázsiai türk eredetét.

Mi több: az *ír* ige, (írott tojás) de sokkal inkább az "irdal" (vág, bemetsz, vés!) ige megőrizte számunkra a művellet módjának az emlékét, valamint a *betű* szó ma már bizonyítottan törökről való átvétel. De ide kíváncsok, ebbe a fogalomkörbe maga a "rovó" szerszám: a *bicsok*, *birsak*, *bicska* szó is, lévén ez is török származású. Alapja az ótörök *bičaq*.

Vásáry István is az ótörök származást tartja helyesnek. A legújabb kutatási eredményekre támaszkodó Róna-Tas András szintén a türk származást valószínűsíti. (Egyébként ma már több száz (!), sajnos még megfajult, s emiatt meghatározhatatlan nyelvű rovaszöveg ismeretes Kelet-Európa déli térségeiről, egészen Mongóliáig. Ez a kelet-európai csoport. Ne feledjük: a honfoglalást megelőzőn ők is ezen a vidéken "vándoroltak".)

Éppen az ázsiai újabb betűk feltűnése miatt magam is az ezt az írást ismerő s használó, különálló és a magyarsághoz később csatlakozott népcsoport "ajándékaként" tekintem, jóllehet honfoglaláskori sírokból is fedeztek föl rovasbetűkkel rögzített szöveget hordozó tárgyakat. De ez már további kérdéseket vet föl.

A rovásírás átvételének a lehetséges útjával Sándor Klára foglalkozott.

Tehát a kutatás mai állása szerint a szóban forgó rovásírásunk – akárcsak népzeneink ötfokú, legősbibbi dallamrétege – belső-ázsiai: türk eredetű. A megfelelő láncszemek hiánya miatt azonban az ótörökre ma még nem lehet teljesen kifogástalanul visszavezetnünk betűsorunkat. De az kétségtelen, hogy a korábbi "évezrednyi" időűr mára erősen lecsökkent, az időköz leszűkült néhány száz évre. Igaz, még ez is meglehetősen hosszú időszakasz, a visszafelé vezető út mindenképpen homályba vész el, de megvan a remény arra, hogy előbb-utóbb csak felbukkannak a hiányzó láncszemek: írásunknak a kelet-európai, s ezen keresztül a nyugat-, illetve belső-ázsiai csoporthoz fűző emlékei.

Az idők folyamán aztán eme ötörök ábécére épült ősi rovásírásunk egyes betűi – magától értetődően – alakultak, sőt a betűsor újabb írásjegyekkel gyarapodott. Az alapnyelvre “szabott” ábécének az “átvevők” nyelvéhez kellett igazodnia: pótolni kellett a magyar nyelvben meglévő, de az írást hordozó “alapnyelvből” hiányzó hang miatt nem is létezhetett betűt. Így kerültek ábécénkbe görög meg (szláv) glagolita írásjegyek. A jelenlegi, valószínűnek mutató (de még mindig vitatható) feltevések szerint ez nem történhetett meg a 9. század közepe előtt. (Hogy esetleg ez nem magyar nyelvű népcsoport korábbi csatlakozását követő “elmagyarosodását” jelzi-e, afölött aztán lehet gondolkodni, ám de elvetni semmiképpen nem szabad, hisz annyira ismeretlenek ma is a feltétlenül figyelembe veendő, de rendelkezésünkre még nem álló körülmények). És még valamiről nem szabad megfeledkeznünk: a székely rovásbetű alakjának a történetét a lehető legaprólékosabban meg kell vizsgálni a magyarság körében. (Ugyanezt el kell végezni az egész török nyelvterületen is!) Persze, ez már a jövő kutatóinak a feladata, de a kutatások folytatásához elengedhetetlenül szükséges alap (talán) már megvan.

A székely rovásírásnak a másik érdekessége: a betűk összevonása meg hangzók ugratása. Az egyes jegyeket külön “írták” ugyan, ha azonban az egyik betű utolsó vonala (eléggé) azonos irányú volt a következő írásjegy (kezdő) vonalával, akkor az utóbbit nem rótták meg egyszer, hanem csupán többi részének a körvonalait mélyítették az előzőhöz. Ennek köszönhetően, ha a betűk történetesen úgy következtek, egész szó egyetlen “jeggyé” állhatott össze. Bonfini, Mátyás király történetírója tehát igazat állított: a székelyek kevés írásjeggyel sokat írhattak!

És ha már említettem Mátyás királyt, ki kell térnem még arra is: többen is hangoztatták, hogy a rovásírás csak Mátyás humanistáinak a “találmánya”, jöllehet korábbi adatok már akkor is szóltak élő voltáról. (Itt természetesen a Mátyás előtti időkben keletkezett és e kutatóktól már ismert rovás emlékekre gondolok.) Nos, mára ez mindenképpen megdőlt, hisz Mátyás uralkodása előtről most már több, kézzelfogható rovás emlékünk van!

A hangzók ugratása azt jelenti: mássalhangzók esetében nem írták ki mindegyik szükséges magánhangzót. (Ez ti. már benne volt a szóban forgó mássalhangzó kiejtésében.) Ezért annyira nehéz, nem is egyszer lehetetlen is adott szöveg átírása, jöllehet ismerjük, meg tudjuk határozni a betűket. Mi (még) nem tudjuk – “írók” viszont ismerték – az adott jegyhez csatlakoztatandó magánhangzót. Egy-egy szó mássalhangzóihoz különböző magánhangzók illeszthetők. Az emlék ránk örökítői (akkor) tisztában voltak a feloldás “titkával”, nekünk, kései utódoknak azonban (ma még mindig) nem sikerült megtalálnunk a hiányzó magánhangzót.

Az emlékeket a legválogatosabb anyagokba mélyítették (rótták, vésték, karcolták) vagy később tollal és tintával papírra rögzítették. A kétségtelenül korai, fapálcákba metszett szövegek, az anyag romlandósága miatt, pillanatnyi tudásunk szerint, érthetők, elpusztultak. Mégis papirosra szerencsésen megmaradt szöveg alapján

tudjuk, hogy bot esetében a rendszerint négyzetes keresztmetszetű rováspálca egyik oldalának a “betelte” után, a pálcát hossz tengelye körül elfordítva, a következő sima lapján folytatták a rovásjegyek metszését. A rováspálca jobb végétől (bütűjétől) kezdődött a szöveg, és bal felé haladt. A ránk maradtak többségükben kőbe vésettek, de akadnak falfelületre vagy mennyezetdeszkára festettek, téglába vagy fal vakolatába karcoltak is.

A 13. század után keletkezett rovásírásos emlékek zöme a Székelyföldön került elő. De néhány másutt létrehozottak a szerzőjében is székely embert kell látnunk.

A következőkben az immár szép számban ismert rovás emlékeink jelentősebb néhányát saját meghatározású időrendben sorakoztatom fel.

1. Vargason a régi templom még létező alapjainak a feltárásakor másodlagos helyen, egyelőre bizonytalan szerepű (szerintem feltehetőleg szobortalapzat) üreges kötőmb került elő. A rovásjegyeket a hasáb alakú kötőmb felső vízszintes lapjába mélyítették. Ép voltuk következtében a szöveg jól olvasható. Ennek ellenére – a magánhangzók ugratása miatt – átírása vitatott. Keltezése tekintetében is vannak nézeteltérések. Én legvalószínűbbnek a 15. század első éveiben keletkezettnek vélem. [A szöveget hordozó kötőmb kétségtelenül korábbi készítmény, de ma még meghatározhatatlan (akár megközelíthetőleg is!) a vésés (szabatos) ideje. Vitathatatlanul egyike a legkorábbiaknak – ha ugyan nem éppen a legrégebbi. Hangsúlyozom: csak a székelyeknek tulajdonítható emlékekkel foglalkozom.]

2. A homoródkarácsonyfalvi unitárius templom tornya 2. emeletén az északra nyíló lőrés szemöldökkövébe vésett két rovássor olvasható. A 16 rovásbetű ez esetben is szinte hibátlan. A rovásjegyek zöme “azonosítható” (sajnos, egyelőre csak alakjuk alapján!), de szerepel benne négy ismeretlen, illetve csak bizonytalanul átírható betű is. Megfejtetlen. (Esetleg nem is magyar nyelvű?) Keletkezési ideje szintén eldönt(het)etlen. A felíratot hordozó kő faragott (!). Vitathatatlanul korábbi, bizonyára e helybéli, 13. század második felében emelt templom kapuzatához készült. Sajnos, ezúttal is meghatározhatatlan marad a kőbe vésés ideje. Másodlagos helyére 1495-ben került. (A torony ugyanis ekkor készült el. A szemöldökkő s rajta a felírat elhelyezése semmiképp sem engedi meg a szövegnek a beillesztés *utáni* bevésését. Hogy a sorokat kimondottan az adott kötőmbhöz “igazították”, azt magának a szövegnek az elhelyezése igazolja.) Mindenesetre ez is korai emlék.

3. 1992 nyarán került napvilágra többszörös mészréteg alól a székelydályai református templom déli fala külső falmezejébe karcolt rovás emlék. Méretre egyelőre ez a leghosszabb: meghaladja az 5 m-t. Feltehető, további szöveg lappanghat még a mészrétegek alatt. A középkori nyers vakolatba karcolták. *A szöveg egy részét a 15. század végén a hajó déli oldalának az erősítésére épített támpillér takarja.* Jó néhány betűje nehézség nélkül meghatározható. Legtöbbje azonban csak bizonytalanul azonosítható, minthogy igen sok karcolás keresztezi. Egyelőre eldönthetetlen: mi a betűk vonala, s mi nem tartozik hozzájuk. A rovásjegyek nem egyenlő

méretűek, és a sorok is hullámzanak. Az emlék kétségtelenül összefüggő szövegében jól-rosszul, de mindenképp hiányosan meghatározhatott betűkből értelmes tartalom most még nem hámozható ki. Ennek keltezése is bizonytalan, de mindenképp a 15. század vége előtről származik.

4. A sokáig a háború alatt megsemmisültnek nyilvánított, nevezetes rovásírásos téglá ma ismét a székelyderzsi unitárius templom egyik ékessége. E templom egyik déli, a bejárat jobb oldalára eső csúcsíves ablakocskájába befalazott téglánk az 1929. évi javításkor került ki, a fedőréteg alól. Egyelőre "megfejtetlen" abban az értelemben ugyanis, hogy 9 vagy 10 átírási kísérletről tudunk, ám egyik helytállósága sem bizonyítható. A kutatók egyetértének az első 5 rovásjegy feloldásában [M(i)klós], másképp értelmezik azonban folytatását. A közepén jelentkező betűösszevonás képezi a tulajdonképpeni akadályt. Ferenczi Sándor ezt az emléket elemző, széles alapokra helyezett tanulmánya 1936-ban már nyomdakész volt, ámde érdektelenség, majd a háború értelmetlen pusztítása miatt, sajnálatosan már nem kerülhetett ki sajtó alól. Történeti, művészet- és családtörténeti adatai alapján jutott el bizonyos, esetleg valóban helytálló megfejtésre. Ez azonban már örök titok marad. Megfigyelései alapján az 1475 körüli évekből keltezte. Még képlekeny, azaz kiegészítésre előkészített, de még ki nem égetett agyagtestbe karcolt írásjegyekből áll. Ez is vitatott emlék.

5. Az egykori Háromszék területén, Gelencén fedezték fel (újra) a hat írásjegyből álló kis rovásemléket. A templomhajó északi fala belső felületét borító falfestményeknek az alsó sorában, Mária könyöke alatt helyezkedik el a vakolatba karcolt néhány betű. Olvasata *Pál pap*. A keltezés biztos: 1497. Jelentősége, más egyebek mellett az, hogy az eddig előkerültek egyetlen biztos évszámmal keltezettje.

6. A sepsikilyéni romló állapotú unitárius templom hajója déli falának a külső felületébe karcolt rovásjegyek váltak ismertté. Talán 7 rovásbetű alkotja ezt az emléket. (Erősen romlott állapotukból fakad ez a bizonytalanság.) Feltehetőleg a 15. század vége felé vagy a következő elején karcolták az akkor nyers vakolatba.

7. A dálnoki református templom északi fala belső felületén az 1977-es földrengés-kor lehullott vakolatréteg alól néhány festett rovásjegy került napvilágra. Megfejtetlen. Az 1920 körüli évekből származhat.

8. A bögözi református templom északi falát borító falfestmény Jézus fejét övező dicsfényében fedezték fel (újra) 1930-ban a 6, betűösszevonással 8 írásjegyből álló, szövegecskét. Kíváncsi látogatók "érdeklődésének köszönhetenn" mára majdnem teljesen eltűnt. A rovásbetűk festettek. Valószínűleg oklevéllel is támogatható olvasata Atyai Están. Keletkezési ideje 1530 körülre tehető. Mind átírása, mind keltezése vitatott.

9. Javítási munkálatokkor ugyancsak rovásemlék vált ismertté a rugonfalvi református templomból, a hajó északi fala belső felületén, az Ény-i sarok közelében. Rovásjegyei szintén a nyers vakolatba karcoltak. 11 írásjegy alkotja. 1638-as évszám látható a közelében. Egykorúságuk feltehető. Megfejtetlen.

10. Az eddig felsoroltaktól eltérően papírra tollal-tintával írt rovásjegyekből álló 4 sornyi szöveg bukkant elő a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár egyik 15. századi kiadású könyvében. Több tényező határozza meg jelentőségét. Egyrészt, mert rovásírásunkban mindmáig ismeretlen (de azonosítható!) újabb rovásbetű fordul elő benne. Még hozzá (sokkal inkább belső-ázsiai, Orkun melléki!) türk betű jelenik meg a szövegben. (Nem lehetetlen, hogy ez az itt biztos rovásjegy azonos a homoródkarácsonyfalvi emlék kétszer is előforduló, s alakilag egyező rovásbetűjével!) Másrészt e szöveg összes betűje régi mintát őriz. Harmadsorban pedig nyelvtörténeti szemszögből méltó figyelemre. Ebben az emléken fordul elő első ízben a *tőke* szó. Ennek következtében ez a szó, eddigi nyelvtörténeti adatainkhoz viszonyítva majd 160 évvel idősebb, majd ennivel korábban (1780 helyett 1624-ben) jelenik meg nyelvünkben írott alakban. A szöveg értelmezése nem okoz nehézséget: "*ez tőke, Farkaslaki Mátyásé ez a könyv, aki ellopja, felakasztják*" (mai átírásban!)

11. Orbán Balázs a nagy munkájához szükséges anyag gyűjtésekor fedezte föl az énlaki unitárius templom kacsaringós virágmintákkal ékesített rekeszes mennyezete egyik mezejének a deszkájára festett rovásírásos emléket. Hosszas vita sem tudta eldönteni a felirat utolsó szavának a helyes értelmezését. A szöveg többi részének az átírása nem jelent különösebb gondot.

Pálfi Márton és Ferenczi Sándor egymástól függetlenül, egyidejűleg oldotta meg ezt a kérdést. Ennek ellenére egyesek még ma is mást igyekeznek belemagyarázni. Az emlék teljes szövege (mai átírásban): "*egy az Isten, georgius Musnai Da(r)ko*". Ferenczi Sándor nyomdokán haladva további, s most már *latin* betűkkel írott szövegben fedeztem föl a megfejtésük helyességét támogató adatokat. Ezek segítségével sikerült megállapítanom, hogy – bármilyen keveset is tudunk a festőnek az ifjúkoráról – Küküllőszárdon, Homoródalmáson és Homoródokládon lelkészkedett, valószínűleg haláláig. Festőkéességét bizonyító több munkájáról van – sajnos csak – írásbeli tudomásunk. E felirat keltezési éve: 1668. Viszonylag kései volta ellenére is jelentős régi jellegű rovásbetűi miatt.

Végezetül néhány következtetés.

Mind a most tárgyalt (vagy nem említett) ma létező, "kézzelfogható", mind a csak feljegyzésekből másolatokból ismert többi rovásemlék túlnyomó többsége a Székelyföldről, különböző vidékeiről, de – pillanatnyilag – főképpen a volt Udvarhely, és az egykor innét benépesült Csíkszék tájairól ismert. Ez az eredetileg "szűk kör" azonban ma már kitágult, hisz ma már a Kis-Küküllő meg a Nyárad mentéről, a "távoli" volt Aranyos székéből, nemkülönben a hajdani Háromszékből ismertek rovásemlékek. Zömük, sajnos, keltezhetetlen és megfejtetlen egyelőre. Mindenesetre az idáig tapasztaltak alapján nyugodtan állítható, hogy várható még újabbak felbukkanása akár – és elsősorban – a Székelyföldön, akár más vidékeken.

A további kutatások elősegítése érdekében ajánlottam – az ókori görög, latin feliratok gyűjteményéhez hasonlóan – az összes ismert rováslelek egybegyűjtését és a különböző érdekelt tudományok szakembereinek a bevonásával tudásunk mai szintjén, a legalaposabb elemzését, róluk való véleményalkotást, kiszűrve a közjük nem tartozó „emlékeket”. E munka eredményét gyűjteményes kiadványban kellene erőinket. E nemes feladat megvalósítása érdekében fogjanak össze a kutatók annál inkább, mert – s a tapasztalat bizonyítja ezt – egyetlen ember, lett légyen bármily képzett is, ma már nem képes önmaga megoldani ezt a több tekintetben is hatalmas munkát. A többi figyelembe vétele pedig biztosítja a *tárgyilag*os „végső” véleményalkotást. Mondjunk le a kétes értékű egyéni „dicsőségről”, és „elégedjünk meg” az egyén számára is ugyanúgy elismerést hozó *közös munka* szépségével elért eredménnyel.

FORRÁSOK

Ferenczi Géza: *Székely rovásírásos emlékek*. Erdélyi Gondolat Kiadó Székelyudvarhely 1997. (Rendkívül bő, átfogó irodalommal.)

Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó Budapest 1997. Tankönyv, második, javított, bővített kiadás.

DR. SZÖLLŐSY GÁBOR

AZ AVAR ÍJAK ÉS A MAGYAR ÍJ FEJLŐDÉSTÖRTÉNETI KAPCSOLATAI

Mielőtt a címben megjelölt kérdés tárgyalására rátérnénk szükségesnek látszik egy általánosabb érvényű íj típusrendszer ismertetése.

A történelmi íjakkal foglalkozó írásokban elkerülhetetlenül szóba kerülnek a tárgyalta íjak formai, szerkezeti, működési sajátosságai. A nemzetközi szakirodalomban is sok tévedést és félreértést eredményez, hogy nincs egyezményesen elfogadott típusrendszer. Sajnos, az íjak csoportosítására vonatkozó szakkifejezések még tudományos igényű munkákban is igen gyakran keverednek, vagy nem pontos meghatározással szerepelnek. Tovább bonyolítja a helyzetet a külföldi, főleg angol szakkifejezések ötletszerű magyarrá fordítása. A magyar íjász szakajtó csak alig néhány éves múlttal dicsekedhet, így az egységes és korrekt magyar szóhasználat kialakulására nem is volt lehetőség.

Az alábbiakban a jelen írás szerzője által összeállított típusrendszert ismertetjük, amely lehetővé teszi minden íjtípus (beleértve a modern íjakat is) egyértelmű besorolását. Íjászati témájú írásokban már hosszabb ideje ezt a terminológiát használjuk, és sok régész kolléga is alkalmazza. Javasoljuk mindazoknak, akik történelmi íjakkal foglalkoznak, próbálják e típusrendszer kategóriáit alkalmazni, hogy egy nyelven beszéljünk!

Ez a csoportosítási rendszer három alapvető szempontot vesz figyelembe: a rugalmas karok szerkezetét, az íj formáját illetve működési módját, és a szétbonthatóságot,

Az íjak csoportosítása:

A/Szerkezet vagy felépítés alapján

A/1/ Egyszerű íjak:

Készítésükhöz csak egyféle anyagot használnak, pontosabban az íj munkájában résztvevő rugalmas részek keresztmetszetükben homogének. Ez esetben tehát az „egyszerű” szó nem valamiféle lekicsinylő jelző.

Egyszerű íjak például:

- az egy darab fából faragott íjak (a középkori angol longbow)
- üvegszálas vagy szénzálas műanyagból készült íjak (a modern sportíjak egy része)
- réteges szerkezetük ellenére ide tartoznak azok a többretegű íjak, amelyek azonos anyagból készültek (két kőrisfa-rétegből ragasztott modern botíjak)

A/2/ Összetett íjak:

Többretegű íjak, készítésükhöz többféle anyagot használnak. Az íj munkájában résztvevő rugalmas részek keresztmetszetben réteges szerkezetűek.